

De eerste kerk- en kloosterbouw te Prémontré, 1122

Het plan om een kerk en klooster te bouwen bestond bij Norbert in ieder geval reeds vóór zijn reis naar Keulen¹⁾, dus naar alle waarschijnlijkheid vanaf het voorjaar van 1121, toen hij Prémontré verliet voor een prediktocht naar Nijvel. Tot op heden werd de term "*ecclesia*" in deze tekst steeds strikt geïnterpreteerd, alsof Norbert alleen een grotere kerk zou hebben gewenst omdat de kapel van Sint-Jan de Doper te klein was geworden. Doch de *Vitae* melden uitdrukkelijk dat die *ecclesia* moest dienen om de verzamelde confraters in te huisvesten²⁾, dus zal men hier wellicht moeten vertalen als het hele kloostercomplex van kerk met kloostergebouwen.

Deze voorstelling is van bijzonder belang omdat dit plan het einde betekende van het eremietisch leven in hutten³⁾ rond de kapel van Sint-Jan de Doper en de definitieve overgang naar het traditionele cenobietische kloosterleven. Het kluizenaarsbestaan van de eerste volgelingen van Norbert heeft dus ten hoogste geduurd van het voorjaar 1120 tot het najaar van 1122. In de praktijk betekent dat één harde winter (1120-1121), waarna onmiddellijk plannen werden gesmeed voor een stenen gebouw, iets wat toentertijd nog vrij uitzonderlijk was tenzij voor kerken en voor de woningen van de rijken⁴⁾. Men mag echter het belang van deze overgang naar definitieve gebouwen niet overdrijven. Norberts volgelingen hebben het bouwen van een klooster zeker niet beschouwd als een verandering van levenswijze, als een overgang van eremietisch naar

¹⁾ *Vita A*, MGH., SS., 12, blz. 682: "Habebat et ipse iam tunc in voluntate aedificare ecclesiam, in qua coadunatos reciperet." Evenzo *Vita B*, AA. SS., dl. 1 juni, blz. 822D; uitg. J.C. VANDER STERRE, blz. 99.

²⁾ Zie noot 1. Dezelfde gedachte als inleiding op de kloosterbouw in de *Vita A*, blz. 684: "Coadunatis itaque cum patre Norberto fratribus quam pluribus, praeparandus erat certus ad commanendum locus."

³⁾ Deze hutten worden enkel vermeld in de *Gesta archiepiscoporum Magdeburgensium*, MGH., SS., 14, blz. 412. Zie daarover het artikel: *De vestiging te Prémontré, 1120-1121*, in *Anal. Praem.*, 1994, LXX, nr. 3-4, blz. 220.

⁴⁾ Pas vanaf de 14de eeuw verdwenen stilaan de houten huizen in de steden wegens het brandgevaar, zie o. m. F. VAN TYGHEM, *Op en om de middeleeuwse bouwwerf. De gereedschappen en toestellen gebruikt bij het bouwen van de vroege middeleeuwen tot omstreeks 1600*, dl. 1, Brussel, 1966, blz. 20 en 71.

cenobietisch leven. Integendeel, zij hebben ongetwijfeld in de beginfase getracht zo goed en zo kwaad mogelijk het traditionele kloosterleven na te bootsen en zij waren ongetwijfeld verheugd dat uiteindelijk in aangepaste gebouwen te kunnen doen. Pas in de latere, enigszins romantische, geschiedschrijving wordt meestal de beginfase geïdealiseerd als de echte, oorspronkelijke vorm van kloosterleven, gewild door de stichter. De latere generaties zouden daarvan meer en meer zijn afgeweken door te verregaande aanpassing aan de traditionele gewoonten.

Voorzeker is de beginperiode een tijd van grote vurigheid, van neofietenijver en harde ontberingen geweest, doch het bouwen van een klooster mag zeker niet als een fundamentele ommezwaai worden beschouwd. Het was veeleer de verwezenlijking van een droom en in ieder geval een plan dat door Norbert zelf reeds zeer vroeg werd opgevat en door hemzelf uitgevoerd.

Ook de plaats voor de gebouwen werd door Norbert uitgekozen, doch de *Vitae* zouden geen hagiografische bronnen zijn indien daar geen visioen bij te pas zou komen. Een van Norberts volgelingen zou op de uitverkoren plaats de gekruisigde Christus hebben gezien, waarop zeven heldere zonnestrallen vielen, terwijl van de vier windstreken een massa pelgrims met staf en ransel zich naar het kruis toe haastten, het knielend de voeten kusten en terugkeerden⁵). De *Vita B* geeft hierbij als uitleg dat de pelgrims de novicen waren die zouden toestromen en de voetkus de professie waardoor zij zich zouden verbinden alvorens naar de verscheidene volkeren terug te keren⁶). Aanleiding tot dit visioen was uiteraard dat Prémontré gelegen was op het kruispunt van twee valleien⁷), wat aan het kruis en de vier windstreken deed denken.

Nu waren valleien vaak geschikt als doorgangswegen, zelfs indien ze langs een kronkelende rivier liepen en dus een langere reisafstand ver-

⁵) *Vita A*, blz. 684-685. Een processie van witte monniken die de overleden Bernard van Tiron voorafgingen, vindt men ook in *Gaufridi Grossi Vita B. Bernardi Tironiensis*, *P. L.*, 172, kol. 1435, doch de gelijkenis tussen beide visioenen is miniem.

⁶) *Vita B*, blz. 825CD; uitg. J.C. VANDER STERRE, blz. 111-112. Te noteren dat de monnik Herman in zijn *De miraculis...*, *P. L.*, 156, kol. 999CD, dit visioen tweemaal aan Norbert toeschreef in de eerste nacht van zijn verblijf te Prémontré, terwijl F. PETIT, *Norbert et l'origine des Prémontrés*, Parijs, 1981, blz. 131, het aan Hugo van Fosses toeschrijft.

⁷) Dit wordt enkel aangestipt in *Vita B*, blz. 825C: "...sicut in quatuor introitus loci illius esse dignoscitur in modum crucis...". Evenzo Filips van Harveng, *De continentia clericorum*, *P. L.*, 203, kol. 837C-838A (vallis crucifixa). Zie daarover het artikel: *Bartholomeus van Laon en Norbert op zoek naar een vestigingsplaats, begin 1120*, in *Anal. Praem.*, 1994, LXX, nr. 3-4, blz. 206-207.

eisten, denken we maar aan de functie van het Samber- en Maasdal in dit verband. Te Prémontré echter ging het om kleinere en doodlopende val-leien in de vorm van een ganzepoot⁸⁾, zodat de omgeving enkel gety-peerd was door haar bosrijk en afgelegen karakter⁹⁾.

De plaats voor het eerste bouwwerk schijnt inderdaad meer op grond van mystieke dan uit architecturale overwegingen te zijn uitgekozen. De *Vitae* beschrijven namelijk de omgeving als moerassig¹⁰⁾ en vermelden ook de verbazing van de omstanders die wel Norberts godsvertrouwen bewonderden, maar het toch onredelijk vonden om in zulke woestenij en op moerassige ondergrond te willen bouwen¹¹⁾.

Desondanks werd onmiddellijk van wal gestoken met wat wij nu de eerstesteenlegging zouden noemen. In feite werd niet alleen de eerste steen, maar alle stenen voor het leggen der grondvesten door bisschop Bartholomeus van Laon gezegend¹²⁾. Dit gebeurde met een zekere

⁸⁾ M. MELLEVILLE, *Histoire de la ville et des sires de Coucy-le-Château...*, Laon, 1848, blz. 32, spreekt over drie heuvelruggen en leidt daaruit de naam Prémontré af (prae montibus tribus). M. PLOUVIER, *L'abbaye de Prémontré aux XVIIe et XVIIIe siècles. Histoire d'une reconstruction*, dl. 1, Leuven, 1985, blz. 4.

⁹⁾ Bij sommige, zelfs eremitische, stichtingen treden meerdere eigenschappen tegelijk aan het licht. Men kan bijvoorbeeld het stichtingsverhaal van Affligem aanhalen waar tegelijk wordt gezegd dat de plaats afgelegen was en toch dicht bij een grote weg gelegen, *Exordium seu fundatio monasterii Haffligeniensis*, uitg. V. COOSEMANS en C. COPPENS, in *Affligemensia*, 1947, IV, blz. 14: "Qui locus solis latronum conventiculis et conspirationibus tunc aptus erat, tum quia desertus, tum quia itinere publico contiguus,...". Daarover Ch. DEREINE, *La spiritualité "apostolique" des premiers fondateurs d'Affligem (1083-1100)*, in *Revue d'histoire ecclésiastique*, 1959, LIV, blz. 41-65, zie blz. 49-52: I. *La solitude et son organisation*, alsook IDEM, *Les origines érémitiques d'Affligem (1083). Légende ou réalité?*, in *Revue bénédictine*, 1991, CI, nr. 1-2, blz. 50-113, vooral blz. 86-88: *Le désert d'Affligem et la route commerçante*.

¹⁰⁾ *Vita A*, blz. 684-685; *Vita B*, blz. 825E. Wat de cisterciënzergeschiedenis betreft heeft men wel eens de hypothese gesteld als zouden Bernard en de eerste volgelingen met opzet ongezonde vestigingsplaatsen hebben gekozen om de zieke monniken aan de eeuwigheid te doen denken. Deze hypothese, die een bijna masochistische levenshouding veronderstelt, moet o. i. zowel voor de premonstratenzers als voor de cisterciënzers worden afgewezen, zie daarover A. DIMIER, *Cîteaux et les emplacements malsains*, in *Cîteaux in de Nederlanden*, 1955, VI, afl. 2, blz. 89-97.

¹¹⁾ *Vita A*, blz. 685: "Quis putas est homo iste cuiusve fidei, qui nulla utitur ratione? Putasne stabile sit hoc opus, quod in tanta solitudine locatur et cuius fundamentum non in petra, non supra firmam iacitur, sed in palude?" Evenzo *Vita B*, blz. 825E; uitg. J.C. VAN DER STERRE, blz. 123. Hier wordt "fides" als kenmerkende eigenschap van Norbert vermeld. De betekenis is niet zozeer "geloof" dan wel vertrouwen op Gods hulp. In de *Vita B*, blz. 813E, werd "fides" reeds als de opvallende deugd van Norbert genoemd, de liefde als die van Bernard en de nederigheid als die van Milo van Terwaan.

¹²⁾ Ook voor de stichting van Gottesgnaden in 1131 zullen de eerste stenen gelegd worden door Norbert, aartsbisschop, en graaf Otto van Reveningen (Röblingen), zie de *Fundatio monasterii gratiae Dei*, MGH., SS., 20, blz. 687: "...anno incarnationis

plechtigheid vermits ook de plaatselijke heer, Thomas van Coucy was uitgenodigd, die zijn zoontje Engelrand¹³⁾ had meegebracht. De *Vitae* vermelden dat heer Thomas Norbert vreesde en ontzag had voor hem ter wille van God¹⁴⁾. In bedekte taal wordt hier geïnsinueerd dat Thomas een sterke persoonlijkheid was die niets of niemand ontzag, doch niettemin in Norbert zijn meerdere moest erkennen. Inderdaad werd Thomas zowel door eigentijdse als door latere geschiedschrijvers als een onmens afgeschilderd, bloeddorstig, wreed en ontembaar. Dit oordeel is zeker enigszins overdreven en tot op zekere hoogte mee bepaald door het feit dat de heer van Coucy krachtig zijn zelfstandigheid verdedigde tegen koning Lodewijk VI de Dikke. De Franse koning van zijn kant slaagde er op sluwe wijze in zijn veroveringstochten als kruistochten tegen misdadigers te doen doorgaan en daarvoor de steun van de Kerk te winnen. Bij vele middeleeuwse heren trouwens waren brutale strijd lust en onmenselijke wreedheid evenzeer aanwezig als diepe vroomheid en oprechte bekommernis voor hun zieleheil.

Met Bartholomeus en Thomas werden vermoedelijk ook tevens de voornaamste sponsors van het bouwwerk genoemd, doch over de financiering van de onderneming is niets met zekerheid gekend. Wat de vermelding van de overige vele edelen, de geestelijken en leken en de ontelbare menigte betreft, dat zijn slechts stereotiepe formules waaruit men wellicht zelfs niet tot een grote volkstoeloop bij de eerstesteenlegging mag besluiten.

Bij de eerstesteenlegging wordt meestal ook de patroonheilige van de kerk en van het hoofdaltaar gekozen, althans op dit ogenblik. Voor de middeleeuwen bezitten we daarover blijkbaar weinig gegevens. Ook de *Vitae* laten deze belangrijke keuze volledig in het vage. Latere auteurs hebben gemeend dat Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Jan de Doper werden

dominice 1131. primos fundamento ecclesiae lapides venerabilis archiepiscopus et nobilis ille propriis manibus imponentes."

¹³⁾ Volgde zijn vader op na diens dood in 1130 tot 1147. Zie D. BARTHÉLEMY, art. *Coucy*, in *Lexikon des Mittelalters*, dl. 3, München, Zürich, 1986, kol. 306. Acht jaar na de dood van zijn vader gaf Engelrand een schenking aan Prémontré, door tussenkomst van Bartholomeus, voor de kosten van het generaal kapittel (annuum colloquium), zie C.L. HUGO, *Ordinis Praemonstratensis Annales*, dl. I, Nancy, 1734, *Prob.*, kol. XI. Zie over hem ook L. JACQUEMIN, *Annales de la vie de Joscelin, 57me évêque de Soissons (1126-1152)*, Parijs, 1905, *Index*, blz. 157, nr. 56, 97, 128. Zie ook het enigszins vulgariserend werk van J. CHAURAND, *Thomas de Marle, sire de Coucy, sire de Marle, seigneur de la Fère, Vervins, Boves, Pinon et autres lieux, Marle-sur-Serre*, 1963, *passim*.

¹⁴⁾ *Vita A*, blz. 685: "...astante domno Thoma de Kotzi qui hominem Dei metuebat et reverebatur propter Deum..."; *Vita B*, blz. 825E; uitg. J.C. VANDER STERRE, blz. 123.

gekozen¹⁵). De redenering die daarachter steekt is duidelijk. In de premonstratenzerorde en in enkele andere orden werden de abdijen meestal aan Onze-Lieve-Vrouw toegewijd¹⁶) en Sint-Jan de Doper was reeds de patroon van het kapelletje dat Norbert op de uitverkoren plaats had gevonden¹⁷). Toch had Bartholomeus in zijn oorkonde van 1121 meege-deeld dat zijn schenking moest dienen om een kerk ter ere van Onze-Lieve-Vrouw te bouwen¹⁸). Deze bedoeling wordt duidelijk wanneer men bedenkt dat de eigen kathedrale kerk van Bartholomeus te Laon eveneens aan Onze-Lieve-Vrouw was toegewijd. Een ernstig argument om te stellen dat de eerste kerk van 1122 desondanks aan beide patronen was toegewijd, vinden we in de koninklijke oorkonde van Lodewijk VI de Dikke van 1125, (maart 29-augustus 2), waarin de kerk van Prémontré aldus wordt beschreven¹⁹). Op 16 februari 1126 vermeldt de bekende bekrachtigingsbul van Honorius II dan weer alleen maar het patroonschap van Onze-Lieve Vrouw²⁰).

Over de bouwactiviteit zelf vernemen we slechts dat de metselaars twee groepen vormden, nl. de Duitsers en de Fransen, die elk langs één kant van het bouwwerk wedijverden om het eerst gereed te komen²¹). De *Vita B* voegt daaraan toe dat de Duitse metsers door enkele Keulse vrienden van Norbert waren gehuurd, terwijl de Franse reeds vrienden van de premonstratenzers waren geworden²²). Deze toevoeging hoeft niet verdacht voor te komen, evenmin als de aanwezigheid van Duitse

¹⁵) J. LE PAIGE, *Bibliotheca Praemonstratensis Ordinis*, Parijs, 1633, blz. 386; F. PETIT, *Norbert et l'origine des Prémontrés*, Parijs, 1981, blz. 133.

¹⁶) Zie daarover o.m. het artikel: *Norbert en de stichting van Floreffe, 1121*, in deze aflevering van *Anal. Praem.*, 1995, LXXI, nr. 1-2, blz. 30, noot 31.

¹⁷) Dit wordt niet vermeld in de beide *Vitae Norberti*, maar wel in Herman, *De miraculis...*, MGH., SS., 12, blz. 656: "...quandam ecclesiolam in honore sancti Joannis Baptistae ibidem constructam."

¹⁸) Uitg. C.L. HUGO, *Ordinis Praemonstratensis Annales*, dl. 1, Nancy, 1734, *Prob.*, kol. VI: "...ad ecclesiam in honorem Dei et Sanctae Dei Genitricis construendam,..."

¹⁹) Zie de regest in A. LUCHAIRE, *Louis VI le Gros. Annales de sa vie et de son règne (1081-1137)*, Parijs, 1890, blz. 165, nr. 361; beste uitg. V. DE BEAUVILLE, *Recueil de documents inédits concernant la Picardie*, dl. IV, 2, Parijs, 1881, nr. 2: "...in ecclesia sanctae Dei Genitricis Mariae, sanctique Joannis Baptistae, in loco qui dicitur Praemonstratus,..."

²⁰) Zie de *Lijst van oorkonden...*, in *Anal. Praem.*, 1975, LI, nr. 24; uitg. C.L. HUGO, *Ordinis Praemonstratensis Annales*, dl. 1, Nancy, 1734, *Prob.*, kol. IX: "...dilectis filiis Norberto fratri in Christo et canonicis Praemonstrate ecclesie Sancte Marie..."

²¹) *Vita A*, blz. 685; *Vita B*, blz. 825EF.

²²) *Vita B*, blz. 825EF.

bouwvakkers in Noord-Frankrijk²³). Norberts reis naar Keulen in oktober-november 1121 had immers in het teken gestaan van zijn aanstaande bouwplannen en wanneer de hagiografen bij die gelegenheid alleen het verwerven van relieken vermeldde, dan was Norbert realistisch genoeg om ook aan de praktische verwezenlijking van zijn droom te denken. Norbert zelf had nog niet lang te Prémontré verbleven en het ligt voor de hand dat hij in zijn vaderland hulp zocht, waar hij de mensen kende. Een aanwerving van gespecialiseerde vaklieden op grote afstand van hun vaderland is trouwens in de middeleeuwen geen zeldzaamheid²⁴).

Men heeft deze passage uit de beide *Vitae Norberti*²⁵) wel eens aangehaald om aan te tonen dat in de eerste helft van de 12de eeuw reeds animositeit bestond tussen Fransen en Duitsers²⁶). De hagiograaf zou hier hebben willen beklemtonen dat ondanks die vijandschap, gesublimeerd in een wedijver op vakgebied, een samenwerking voor het goede doel mogelijk bleef.

Dat zulke gevoelens, en vooral dan het Franse chauvinisme, aan de hagiograaf van *Vita B* niet vreemd waren, wordt in verscheidene passages duidelijk²⁷). Ook hier kunnen ze tot op zekere hoogte voor de hagiografen de aanleiding geweest zijn om de heterogene samenstelling van de werkliedengroep speciaal te vermelden.

Tevens zal men moeten opmerken dat die heilige wedijver Norbert bijzonder goed gelegen kwam. Gezien zijn gekende rusteloosheid bij elk van zijn activiteiten en zijn aangeboren leiderstemperament, is het zeker niet uitgesloten dat deze wedijver tussen de bouwlieden door hemzelf werd georganiseerd en aangemoedigd.

²³) F.J. FELTEN, *Norbert von Xanten. Vom Wanderprediger zum Kirchenfürsten*, in *Norbert von Xanten. Adliger- Ordensstifter- Kirchenfürst*, Xanten, 1984, blz. 111, meent dat de Keulse novicen voor de Duitse metsers hadden gezorgd en dat dit een hagiografisch versiersel zou kunnen zijn. De *Vita B* spreekt echter niet over novicen, maar over Keulse vrienden van Norbert.

²⁴) H. VAN WERVEKE, *Over kerkbouw voor de 13de eeuw*, in *Album Prof. Dr. J. Vercoillie*, dl. 2, Brussel, 1927, blz. 345; daarover ook een aantal voorbeelden in G. BINDING, *Baubetrieb im Mittelalter*, Darmstadt, 1993, blz. 282-285, en in F. VAN TYGHEM, *Op en om de middeleeuwse bouwwerf...*, dl. 1, Brussel, 1966, blz. 183-184.

²⁵) *Vita A*, blz. 685; *Vita B*, blz. 825 EF.

²⁶) G. CERWINKA, *Völkercharakteristiken in historiografischen Quellen der Salier- und Stauferzeit*, in *Festschrift Friedrich Hausmann*, Graz, 1977, blz. 62. De auteur spreekt over Prémontré als een taalgrensgebied, waarin de wederzijdse afkeer van beide volkeren des te groter was. Inderdaad dient men te bedenken dat het nabijgelegen bisdom Kamerijk toen tot het Roomse Rijk behoorde.

²⁷) Zie o. m. de *Inleiding tot de Vita B*, in *Anal. Praem.*, 1990, LXVI, nr. 3-4, blz. 129.

Of er, behalve Norbert, een bouwmeester toezicht uitoefende over beide groepen metselaars, bleef onbekend. Wel weet men dat het op dat ogenblik nog niet de gewoonte was volgens een getekend plan te bouwen, zodat een voortdurende aanwezigheid van de bouwheer noodzakelijk was²⁸).

Wanneer de eerstesteenlegging plaatsvond wordt nergens gezegd²⁹), maar het tijdstip is toch niet zo moeilijk bij benadering te achterhalen. Kort voor Kerstdag 1121 was Norbert uit Keulen te Prémontré teruggekeerd met de relieken voor de kerkbouw. Aangezien men onmogelijk het metselwerk kon beginnen gedurende de vorstperiode³⁰), hebben de Duitse metselaars Norbert waarschijnlijk niet vergezeld op zijn reis, maar zijn zij pas in het vroege voorjaar naar Prémontré gekomen. Men zal dus deze belangrijke gebeurtenis eind februari of begin maart 1122 moeten plaatsen, van zodra de weersomstandigheid het bouwen toelieten.

Uiteraard is zodoende een kerkwijding op 4 mei 1122 totaal uitgesloten. De aanleiding voor deze foutieve datering werd wellicht door J. Le Paige gegeven³¹), die tot op heden door vele auteurs kritiekloos werd nageschreven³²). Noch de datum die J. Le Paige bedoelde, nl. vrijdag, 28 april 1122³³), noch die van donderdag, 4 mei 1122, dit is Hemelvaartsdag, die de andere auteurs foutief van hem afschreven, kunnen juist zijn, vermits zij veel te vroeg in het jaar vallen en geen van beide

²⁸) Zie G. BINDING, *Baubetrieb im Mittelalter*, Darmstadt, 1993, blz. 191-192: *Fehlende Baupläne vor dem 13. Jh.*

²⁹) De datum van juli 1121, nog steeds vermeld bij M. PLOUVIER, *L'abbaye de Prémontré...*, dl. 1, Leuven, 1985, blz. 26, is uiteraard volledig uit de lucht gegrepen.

³⁰) Dit praktisch gegeven heeft F.J. Felten (zie noot 23) blijkbaar over het hoofd gezien, wanneer hij de eerstesteenlegging in de late winter van 1121 en kort na Norberts terugkeer uit Keulen plaatst.

³¹) Alhoewel J. LE PAIGE, *Bibliotheca Praemonstratensis Ordinis*, Parijs, 1633, blz. 386: "4. Calendas Maij Anno Domini 1122" vermeldde, nl. vrijdag, 28 april 1122, waarvan de latere auteurs zonder meer 4 mei hebben gemaakt!

³²) Zie o. m. B. FISCHER, *Vita et mors s. Norberti...*, Nürnberg, 1670, blz. 94 (steunend op J. Le Paige); G. HERTEL, *Leben des heiligen Norbert...*, Leipzig, 1883, 1895, 1941, blz. 39, noot 3; E. HARDICK, *Praemonstratenserbauten des 12. und 13. Jahrhunderts im Rheinland. Ihr Verhältnis zu den französischen und belgischen Vorstufen*, Tongerlo, 1935, blz. 39; M. HEIMBÜCHER, *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche*, dl. 1, München, 1965, blz. 435. Als laatste in de rij H. KALLFELZ, *Vita quorundam episcoporum...*, Darmstadt, 1973, blz. 496, noot 59. Deze reeks toont niet alleen de zorgeloosheid van Norberts biografen aan, maar ook de levenskracht van eenmaal gelanceerde fouten.

³³) Deze datum vindt men ook in R. WYARD, *Histoire de l'abbaye de S. Vincent de Laon...*, St.-Quentin, 1858, blz. 312, en M. PLOUVIER, *L'abbaye de Prémontré aux XVIIe et XVIIIe siècles. Histoire d'une reconstruction*, dl. 1, Leuven, 1985, blz. 26.

op een zondag. De kerkwijding werd immers bij voorkeur op zondag voltrokken³⁴).

Door de heilige wedijver tussen Duitsers en Fransen was de kerk, volgens de *Vitae*, op negen maanden afgewerkt³⁵). Deze periode is inderdaad bijzonder kort, naar middeleeuwse verhoudingen gezien³⁶). Misschien zal men ook hier, ondanks de uitdrukkingen van de *Vitae*, die inhouden dat het werk volledig voltooid was³⁷), moeten denken aan de vrij algemene gewoonte in de middeleeuwen om de kerken te wijden vooraleer de bouwwerken volledig waren beëindigd³⁸). De hagiografen kunnen eventueel bedoeld hebben dat de werken voldoende waren opgeschoten om een kerkwijding mogelijk te maken.

Indien men aanneemt dat de voorbereidende werkzaamheden, zoals het uitgraven der fundamenteën en het aanvoeren der stenen³⁹) reeds in februari 1122 waren voltooid, zodat men bij het ophouden van de vorstperiode, omstreeks 1 maart, kon beginnen metsen, dan brengt de periode van negen maanden ons nog tot begin november voor de kerkwijding. In 1122 zou deze plechtigheid dus kunnen vallen op Allerheiligen, woensdag 1 november, ofwel zondag 5 november of Sint-Maarten, 11 november⁴⁰). De eerste en de laatste datum zouden echter waar-

³⁴) Zie b. v. *De miraculis...*, P. L., 156, kol. 988B (kerkwijding te Laon op zondag, 6 september 1114); *Chronicon Sancti Petri vivi Senonensis*, uitg. R.-H. BAUTIER, M. GILLES, A.-M. BAUTIER, Parijs, 1979, blz. 166 (kerkwijding te Mauriac op zondag, 22 mei 1110); O. OPPERMANN, *Rheinische Urkundenstudien*, dl. 1, Utrecht, 1922, blz. 304 (Kloosterrade, zondag, 13 december 1108). Daarover ook P. BAYART, art. *Consécrations*, in *Dictionnaire de droit canonique*, dl. 4, Parijs, 1949, kol. 262.

³⁵) *Vita A*, blz. 685; *Vita B*, blz. 825F.

³⁶) Aan de Onze-Lieve-Vrouwekerk van de premonstratenserabdij Vicoigne (nu dep. Nord), werd zes jaar gebouwd en zij werd het zevende jaar, op zondag, 24 september 1139, gewijd, zie de *Historia monasterii Viconiensis*, MGH., SS., 24, blz. 298-299. Na de brand van de kathedraal van Laon op 25 april 1112, werd, volgens de monnik Herman, *De miraculis...*, P. L., 156, kol. 988B en 989A, zeer snel gewerkt en na twee halve jaren werd op zondag, 6 september 1114, de kerkwijding gevierd. Herman bedoelt wellicht met twee halve jaren de zomers van 1113 en 1114.

³⁷) *Vita A*, blz. 685; *Vita B*, blz. 825F, nr. 59.

³⁸) R. CROZET, *Étude sur les consécrationes pontificales*, in *Bulletin monumental*, 1946, CIV, blz. 5; Ch. DEREINE, *Pierre l'Ermite, le saint fondateur de Neufmoustier à Huy*, in *La nouvelle Clío*, 1953, V, blz. 427-446, zie blz. 432; N. BACKMUND, *Die mittelalterliche Geschichtsschreiber des Prämonstratenserordens*, Averbode, 1972, blz. 53.

³⁹) Dit aanvoeren der stenen was geen groot probleem aangezien in de naaste omgeving van de bouwplaats steengroeven aanwezig waren, waaruit de zachte Franse kalksteen eeuwenlang voor de bouwwerken aan de abdij werd gebruikt, zie M. PLOUVIER, *L'Abbaye de Prémontré aux XVIIe et XVIIIe siècles. Histoire d'une reconstruction*, dl. 1, Leuven, 1985, blz. 7-9.

⁴⁰) Ook nu wordt bij voorkeur een zondag of een geboden feestdag voor de kerkwijding uitgekozen om de aanwezigheid van vele gelovigen mogelijk te maken, zie

schijnlijk, als grote kerkelijke feesten, meer kans maken om in de bronnen aangeduid te worden. Bovendien zou men deze feesten misschien vermijden om liturgische redenen, nl. om de liturgie van het feest niet te moeten laten vallen voor die van de kerkwijding⁴¹).

Volgens de *Vitae* werd de plechtigheid voltrokken door Bartholomeus, bisschop van Laon, die ook de wijding van de eerste stenen had voltrokken⁴²). Blijkbaar heeft weerom J. Le Paige hier als tweede consecrator bisschop Lisiard van Soissons (1108-1126) toegevoegd, wat dan opnieuw door vele auteurs van hem werd overgenomen⁴³). Het gebeurde wel vaak in de 12de eeuw dat een wijbisschop, soms een banneling verdreven uit het eigen bisdom, door de rechthebbende bisschop werd gemandateerd om in zijn plaats een wijding te verrichten⁴⁴), en ook tegen de aanwezigheid van een tweede consacrerende bisschop bestond juridisch geen enkel bezwaar⁴⁵), doch hier was Bartholomeus van Laon ongetwijfeld de enige consacrerende bisschop. Hij is de enige die in de *Vitae* wordt vermeld, zowel bij de eerstesteenlegging als bij de eerste, en kort daarop bij de tweede kerkwijding. Wellicht werd de naam van de bisschop van Soissons door latere auteurs enkel toegevoegd in de

P. BAYART, art. *Consécrations*, in *Dictionnaire de droit canonique*, dl. 4, Parijs, 1949, kol. 252, 259 en 262. De datum 11 november 1122 wordt ten onrechte vermeld door M. PLOUVIER, *L'abbaye de Prémontré...*, dl. 1, Leuven, 1985, blz. 26, met verwijzing in noot 53 naar de uitgave van de *Vita A* in de *MGH.*, SS., 12, blz. 386! De vermelde blz. 386 is echter in feite die van het boek van J. Le Paige, die geen tekst van de *Vita A* citeert, maar een van eigen maaksel!

⁴¹) Aldus P. BAYART, a. c., kol. 262: "L'usage primitif semble avoir été d'éviter les jours déjà marqués par une fête; mais on choisissait volontiers un dimanche."

⁴²) *Vita A*, blz. 685; *Vita B*, blz. 825F; uitg. J.C. VANDER STERRE, blz. 124.

⁴³) Zie o. m. B. FISCHER, *Vita et mors s. Norberti...*, Nürnberg, 1670, blz. 94; R. WYARD, *Histoire de l'abbaye de S. Vincent de Laon...*, St.-Quentin, 1858, blz. 312; G. HERTEL, *Leben des heiligen Norbert, Erzbischofs von Magdeburg*, Leipzig, 1883, 1895, 1941, blz. 39, noot 3; E. HARDICK, *Praemonstratenserbauten des 12. und 13. Jahrhunderts im Rheinland. Ihr Verhältnis zu den französischen und belgischen Vorstufen*, Tongerlo, 1935, blz. 39; F. PETIT, *Norbert et l'origine des Prémontrés*, Parijs, 1981, blz. 134; M. PLOUVIER, *L'abbaye de Prémontré...*, dl. 1, Leuven, 1985, blz. 26, met verwijzing naar de *Vita A*. In feite werd de tekst gehaald uit J. LE PAIGE, *Bibliotheca Praemonstratensis Ordinis*, Parijs, 1633, blz. 386.

⁴⁴) Zie o. m. F. ROUSSEAU, *La Meuse et le Pays Mosan en Belgique*, Namen, 1930, blz. 149. Ook de kerk- en altaarwijdingen te Xanten op 22 en 23 juli 1128 gebeurden door Norbert op aanvraag van Frederik I van Keulen die onder interdict stond, zie W.M. GRAUWEN, *Norbertus, aartsbisschop van Maagdenburg, 1126-1134*, Brussel, 1978, blz. 249-262.

⁴⁵) P. BAYART, art. *Consécrations*, in *Dictionnaire de droit canonique*, dl. 4, Parijs, 1949, kol. 263. Bij de kerkwijding van de kathedraal van Laon op zondag, 6 september 1114, waren zelfs vijf mede-consacrerende bisschoppen door Bartholomeus uitgenodigd, zie de monnik Herman, *De miraculis...*, P. L., 156, kol. 988B-989A.

mening dat zij daardoor het plechtige karakter van de kerkwijding konden verhogen.

De lange ceremonie van de kerkwijding wordt uiteraard in de *Vitae* niet beschreven⁴⁶). Zij is nochtans goed gekend en grotendeels hetzelfde gebleven sedert de 9de eeuw⁴⁷). Opmerkenswaardig is dat in de ritus van de kerkwijding ook de vredegroet "*Pax huic domui*" voorkomt⁴⁸), die Norbert, volgens de *Additamenta* van Cappenberg, uitsprak bij het betreden van een kerk in Augsburg in augustus 1132⁴⁹). Deze, op het eerste gezicht verwonderlijke gewoonte kan misschien verklaard worden vanuit de ceremonie van de kerkwijding, die Norbert, zoals we zullen zien, driemaal en onder dramatische omstandigheden had meegemaakt⁵⁰).

Slechts één voorval wordt in de *Vitae* vermeld, maar dan wel een van een uitzonderlijk belang. Vooreerst is ook hier sprake over een ontelbare menigte aanwezigen, doch bij een kerkwijding in de middeleeuwen is deze uitdrukking meer dan ooit geloofwaardig⁵¹). Deze massa gedroeg zich ongedisciplineerd⁵²) bij het ten offer gaan en het rond het altaar trekken, zoals bedevaarders tot op heden gewoon zijn. Er ontstond een gedrang waarbij het hoofdaltaar onder de grote druk bezweek en de altaarsteen brak, zodat de wijding, volgens het toen geldende en reeds

⁴⁶) Zie daarover P. DE PUNIET, art. *Dédicace des églises*, in *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, Parijs, 1920, kol. 374-405. Een eigentijdse beschrijving van de liturgische plechtigheden met een moraliserende uitleg van hun betekenis, vindt men bij Ivo van Chartres, in *P. L.*, 162, kol. 527: *Sermo IV: De sacramentis dedicationis*.

⁴⁷) Aldus P. BAYART, art. *Consécrations*, in *Dictionnaire de droit canonique*, dl. 4, Parijs, 1949, kol. 260.

⁴⁸) Ivo van Chartres, *P. L.*, 162, kol. 530B, en het *Sacramentarium Gregorianum* (9de eeuw), *P. L.*, 78, kol. 153A.

⁴⁹) W.M. GRAUWEN, *Norbertus...*, blz. 513-514.

⁵⁰) Nl. tweemaal te Prémontré in de loop van 1122 en eenmaal in de nacht van 29/30 juni 1129 in de domkerk te Maagdenburg, zie daarover W.M. GRAUWEN, *Norbertus...*, Brussel, 1978, blz. 305-330.

⁵¹) Evenzo b. v. de *Historia monasterii Viconiensis*, *MGH.*, SS., 24, blz. 298-299, bij de kerkwijding op zondag, 24 september 1139. De monnik Herman vermeldt bij de kerkwijding van de heropgebouwde kathedraal van Laon, op zondag, 6 september 1114, zelfs een toeloop van 200.000 mensen, *De miraculis...*, *P. L.*, 156, kol. 989A. Onnodig te zeggen dat de auteur nogal zorgeloos met cijfers omspringt! - De kerkwijding werd in de 12de eeuw wel als de moeder van alle andere plechtigheden beschouwd, zie *Ebbonis Vita Ottonis episcopi Babenbergensis*, *MGH.*, SS., 12, blz. 839: "...hic inseruimus ad commendandam sacratissimae huius festivitatis celebritatem, quae aliarum solempnitatum mater est...".

⁵²) Hetzelfde tumult deed zich voor op zondag, 11 juni 1144 bij de kerkwijding van Saint-Denis, zie E. PANOFSKI, *Abbot Suger on the abbey church of St.-Denis and its treasures*, Princeton, 1946, blz. 114: "...rex ipse ejusque decuriones tumultuosum impetum arcebant, et virgis et baculis regredientes ad portas protegebant".

gekende kerkelijk recht⁵³), teniet werd gedaan⁵⁴). Dit gebeurde blijkbaar bij het offertorium van de H. Mis van de kerkwijding "*Terribilis est locus iste*"⁵⁵), dus bijna aan het einde van de langdurige ceremonie, waarvan de H. Mis aan het pas-geconsacreerde hoofdaltaar het slot vormt. Of de altaarsteen brak of enkel loskwam, is uit de gebruikte uitdrukkingen niet op te maken⁵⁶), doch onmiskenbaar had het altaar bewogen en dat was voldoende voor de ontwijding⁵⁷), wellicht was het zelfs gewoon omver geduwd. Of de oorzaak daarvan de enorme druk was die een opdringende menigte kan uitoefenen, of het gebrek aan stevigheid van het metselwerk, of de moerassige ondergrond, in ieder geval diende de hele lange ceremonie⁵⁸) herdaan te worden. Niet alleen in de kerkwettelijke bronnen, maar ook in verhalende bronnen schijnt dit voorschrift algemeen bekend geweest te zijn⁵⁹). Volgens het middel-eeuwse kerkelijk recht moest in dit geval niet alleen het altaar, maar ook de kerk opnieuw worden gewijd⁶⁰).

Voor het eerst is hier sprake over enige verwarring en ontmoediging bij Norbert, doch de hagiograaf voegt er onmiddellijk aan toe dat hij eerder de ergernis van de kleinmoedigen vreesde dan dat hijzelf zijn gods-vertrouwen zou hebben verloren⁶¹). Zulke tegenslag werd immers door

⁵³) Zie W.M. GRAUWEN, *Norbertus...*, blz. 306, noot 58. *Burchardi Wormaciensis episcopi decretorum libri XX, liber III, cap. XI, P. L.*, 140, kol. 675: "Si altare motum fuerit, denuo ecclesia consecratur. (Ex decr. Ygini papae, cap. 4). Si motum fuerit altare, denuo consecratur ecclesia; si parietes mutantur, et non altare, salibus tantum exorcizetur."; *S. Anselmi Lucensis episcopi collectio canonica, liber V, cap. 13, P. L.*, 149, kol. 501: "De consecratione ecclesiae si altare movetur."

⁵⁴) *Vita A*, blz. 685; *Vita B*, blz. 825F.

⁵⁵) *Sacramentarium Gregorianum, P. L.*, 78, kol. 160C.

⁵⁶) *Vita A*, blz. 685 (dissolutus); idem in *Vita B*, blz. 825F.

⁵⁷) Zie de juridische voorschriften in W.M. GRAUWEN, *Norbertus...*, blz. 306, noot 58.

⁵⁸) *Vita A*, blz. 685 (totus labor); idem in *Vita B*, blz. 825F.

⁵⁹) Zie behalve de *Vitae Norberti* (ut praecipit auctoritas), ook bijvoorbeeld bij gelegenheid van de vierde wijding van de kerk van de h. Ursmar te Lobbes op Sint-Michiel, 29 september 1109 (woensdag), de *Gesta abbatum Lobbiensium, MGH., SS.*, 21, blz. 319: "Quod autem tam paucis a praecedenti dedicatione transactis annis haec facta est, motio altaris principalis in causa fuit." Daarover het *Monasticon belge*, dl. 1, Maredsous, 1890-1897, blz. 212.

⁶⁰) P. BAYART, art. *Consécrations*, in *Dictionnaire de droit canonique*, dl. 4, Parijs, 1949, kol. 254.

⁶¹) *Vita A*, blz. 685; *Vita B*, blz. 825F. Deze gedachte komt later nog terug bij de belegering van de toren te Maagdenburg op 29-30 juni 1129, zie W.M. GRAUWEN, *Norbertus...*, blz. 322; *Vita A*, blz. 699. Daarover ook de *Inleiding tot de Vita Norberti A*, in *Anal. Praem.*, 1984, LX, nr. 1-2, blz. 11. Deze zelfde redenering in beide delen van de *Vita A* levert één van de argumenten om te stellen dat deze *Vita* door één en dezelfde auteur werd opgesteld.

de middeleeuwen niet aan het toeval toegeschreven, noch aan een menselijke misrekening, maar rechtstreeks aan Gods wil⁶²). Vandaar dat Norbert hierin een voorteken zag dat in de toekomst nogmaals een vernieuwing zou moeten doorgevoerd worden. Hij zou dit zolang hij leefde hebben herhaald⁶³). Deze voorspelling, die door de hagiograaf aan Norbert wordt toegeschreven, blijft tamelijk enigmatisch. De meest voor de hand liggende interpretatie schijnt echter te zijn dat de hagiograaf op de hoogte was van een latere nieuwbouw en daarom deze voorspelling aan Norbert toeschreef. Een in de steek laten van de vestigingsplaats, door Norbert zelf gekozen, moest wellicht verantwoord worden door te verwijzen naar de stichter zelf, die deze stap reeds zou hebben voorzien en voorspeld. Alleen op deze manier kon men voorwenden Norberts beslissing te hebben gerespecteerd. Deze bedoeling wordt zeer duidelijk uit het verhaal van de monnik Herman. Hugo van Fosses zou tot de bouw van een heel nieuwe abdij hebben besloten om twee redenen. Vooreerst was het kerkje, door Norbert gebouwd, te klein geworden voor zulke menigte en ten tweede wist Hugo dat Norbert in een visioen had voorzien dat aan de andere kant van de heuvel een grotere kerk zou moeten gebouwd worden. Toen Bartholomeus dan opnieuw voor de eerstesteenlegging werd uitgenodigd, kreeg hij de indruk Norberts visioen verwezenlijkt te zien, nl. een processie van een witte menigte met zilveren kruisen, kandelaars en wierookvaten, die zingend rond de bouwplaats trokken⁶⁴). De monnik Herman verkondigt hier de officiële waarheid, waarbij Norberts vergissing en het herstel daarvan door Hugo van Fosses worden verdoezeld.

Spijtig genoeg bleef ook de datum van de eerstesteenlegging van de tweede kerk onbekend en wordt slechts gesitueerd tussen 1134 en 1151, terwijl de kerkwijding pas in 1232 zou hebben plaatsgevonden⁶⁵). De

⁶²) *Vita A*, blz. 685: "...de divinis operibus que sine causa non fiunt..."; evenzo *Vita B*, blz. 825F.

⁶³) Deze tekst "...qui quamdiu vixit..." werd vaak op Bartholomeus van Laon toegepast en men besloot daaruit dat beide *Vitae Norberti* pas na de dood van Bartholomeus werden opgesteld. Doch Norbert is onderwerp van de zin en bovendien past het beter bij Norberts aard dan bij die van Bartholomeus voorspellingen te doen, zie W.M. GRAUWEN, *Inleiding tot de Vita Norberti A*, in *Anal. Praem.*, 1984, LX, nr. 1-2, blz. 11, noot 35 en blz. 13.

⁶⁴) *De miraculis...*, *P. L.*, 156, kol. 999CD: "...sciens etiam domnum Norbertum, ut superius dictum est, in spiritu praevidisse quod ex altera montis parte major ecclesia foret aedificanda....".

⁶⁵) M. PLOUVIER, *L'abbaye de Prémontré aux XVIIe et XVIIIe siècles. Histoire d'une reconstruction*, dl. I, Leuven, 1985, blz. 19. Deze uiterste data zijn uiteraard de overlappingsdatum van Norbert en de datum van afdanking van Bartholomeus als bisschop van Laon. Vermits de tekst uit het werk van de monnik Herman, *De miraculis...*, stamt, kan men

noodzaak tot het bouwen van deze tweede kerk na korte tijd en na de dood van Norbert, versterkt nog het vermoeden dat de bouwplaats slecht was gekozen, wat eveneens door de kritiek van de omstanders in de *Vitae* wordt geïnsinueerd. Het argument van de grote uitbreiding van het ledenaantal klinkt niet onwaarschijnlijk, maar indien dat de enige reden was, had een vergroting van de bestaande kerk van 1122 wellicht de oplossing kunnen brengen. Zowel de term “*innovatio*”, gebruikt in beide *Vitae*, als de mening van de historici dat na Norberts dood pas de definitieve plaats, op de kruising van drie valleien werd gekozen⁶⁶), wijzen er op dat de reden voor de verhuizing eerder de ongeschiktheid van het terrein is geweest. De keuze van de plaats was dus blijkbaar geen gelukkig initiatief van Norbert. Ook bij de afwijzing van de voorgaande plaatsen die hem door Bartholomeus werden aangeboden, Foigny en Thenailles⁶⁷), handelde hij blijkbaar meer om mystieke redenen of vanuit een intuïtief aanvoelen dan op grond van praktische overwegingen. Pas bij latere stichtingen zal Norbert blijk geven van realisme en organisatietalent.

Na de mislukte kerkwijding heeft Norberts ontmoediging blijkbaar niet lang geduurd. Het herstellen van het hoofdaltaar vroeg niet zoveel werk, zodat de datum voor een nieuwe kerkwijding niet ver moest verschoven worden. Beide *Vitae* melden dat deze datum in het geheim met Bartholomeus werd afgesproken⁶⁸), maar de hagiografen bedoelden ongetwijfeld dat de tweede kerkwijding in het geheim werd voltrokken om schandaal en ergernis te vermijden. Ondertussen echter was de kerk ontwijd en onbruikbaar⁶⁹), zodat de tijdspanne tussen beide wijdingen zeker niet lang kan zijn geweest⁷⁰).

de datum nauwkeuriger bepalen door als *terminus ante quem*, het jaar 1147 te stellen, vóór welk jaar Hermans werk werd geschreven, zie G. NIEMEYER, *Die Miracula S. Mariae Laudunensis des Abtes Hermann von Tournai. Verfasser und Entstehungszeit*, in *Deutsches Archiv*, 1971, XXVII, afl. 1, blz. 171; W.M. GRAUWEN, *Norbertus...*, Brussel, 1978, blz. 19-20. De tweede bouw door Hugo van Fosses zou dus tussen 1134 en 1147 te plaatsen zijn.

⁶⁶) M. PLOUVIER, *L'abbaye de Prémontré...*, dl. I, Leuven, 1985, blz. 25-29.

⁶⁷) Zie daarover het artikel: *Bartholomeus van Laon en Norbert op zoek naar een vestigingsplaats, begin 1120*, in *Anal. Praem.*, 1994, LXX, nr. 3-4, blz. 202-205.

⁶⁸) *Vita A*, blz. 685: “...cum episcopo diem secretum constituit.”; *Vita B*, blz. 825F: “...diem secreto cum episcopo instituit.”

⁶⁹) Pas in de 13de eeuw zou men probleemloos het celebreren in een niet-geconsacreerde kerk hebben toegelaten, aldus P. BAYART, art. *Consécrations*, in *Dictionnaire de droit canonique*, dl. 4, Parijs, 1949, blz. 261.

⁷⁰) Ook in 1129 zal Norbert weigeren in de domkerk van Maagdenburg, die hij als ontwijd beschouwde, de H. Mis op te dragen, zie W.M. GRAUWEN, *Norbertus...*, blz. 304. Ook toen nam hij zijn toevlucht tot een geheime kerkwijding in de nacht van 29/30 juni 1129, wellicht geïnspireerd door de geheime tweede kerkwijding te Prémontré.

De datum van de tweede, geheime kerkwijding werd in de *Vitae* aangeduid, hoewel nog niet met alle gewenste duidelijkheid. De hagiografen gebruikten immers een uitdrukking die evenzeer een dag binnen het octaaf⁷¹⁾ van Sint-Maarten als de octaafdag zelf kan aanduiden⁷²⁾. In feite zal wel de octaafdag bedoeld zijn, nl. 18 november, die echter in 1122 op een zaterdag viel en in 1123 op een zondag. Indien men de kerkwijding in 1122 wil plaatsen zal men dus moeten aannemen dat deze ceremonie in de nacht van zaterdag op zondag, 18-19 november 1122 heeft plaatsgevonden⁷³⁾. Uitzonderlijk is dit niet. Later zal Norbert ook de verzoeningsritus van de dom te Maagdenburg voltrekken in de nacht van zaterdag op zondag, 29-30 juni 1129⁷⁴⁾.

Besluit:

Uit de schaarse berichten over de kerk- en kloosterbouw te Prémontré kan men niettemin afleiden dat Norbert gedurende de laatste maanden van 1121 en het hele jaar 1122 een koortsachtige activiteit heeft aan de dag gelegd om op zo korte tijd zijn plannen te verwezenlijken. De hele uitvoering vanaf het verzamelen van relieken en het aanwerven van de bouwvakkers uit Keulen, tot aan de definitieve kerkwijding in november 1122, schijnt goed overwogen en gepland geweest te zijn. Bij de keuze van de bouwplaats echter werd een vergissing begaan door te weinig rekening te houden met de moerassige ondergrond. Behalve die misrekening bij zijn debuut als bouwheer, vertoont Norbert ook hier, zoals bij al zijn andere activiteiten, een uitzonderlijk organisatietalent, een grote doortastendheid en een rusteloze haast om zijn plannen uit te werken. De

⁷¹⁾ Aldus E.I. STRUBBE en L. VOET, *De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden*, Antwerpen, 1960, blz. 510: *in octavis*, gedurende het octaaf. Evenzo H. GROTEFEND, *Taschenbuch der Zeitrechnung...*, Hannover, 1960¹⁰, blz. 19a. De twee mogelijkheden enkel in H. GROTEFEND, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, dl. I, *Glossar und Tafeln*, Hannover, 1891, blz. 317: "Octava bezeichnet den Endtermin, sowie den ganzen Zeitraum".

⁷²⁾ *Vita A*, blz. 685: "...in octavis sancti Martini..."; idem in *Vita B*, blz. 825F. Evenzo over Laon in *De miraculis...*, *P. L.*, 156, kol. 968: "Ecclesia vero fuerat succensa feria quinta paschalis hebdomadae, ipsique egressi sunt feria quinta ante Pentecosten, id est in octavis Ascensionis..." (donderdag, 6 juni 1112). Hier duidt de uitdrukking de octaafdag aan.

⁷³⁾ Over nachtelijke wijdingen, zie W.M. GRAUWEN, *Norbertus...*, blz. 310, noot 76. P. BAYART, art. *Consécrations*, in *Dictionnaire de droit canonique*, dl. 4, Parijs, 1949, kol. 263, vermeldt de nachtelijke wijdingen niet, doch wel de vigilie van meerdere martelaren, die moet gezongen worden voor de relieken. Daarover ook het *Sacramentarium Gregorianum*, *P. L.*, 78, kol. 159C: "Deinde vadunt ad eum locum in quo reliquiae praeterita nocte cum vigiliis fuerunt, et elevent eas."

⁷⁴⁾ W.M. GRAUWEN, *Norbertus...*, blz. 310-314.

hagiografen hebben wellicht gelijk wanneer zij aanstippen dat Norbert, als geboren leider, bij een tegenslag zoals het bewegen van de altaarsteen, onmiddellijk trachtte de ontmoedigende werking daarvan op de groep te overzien, terwijl zijn eigen dynamisme daardoor nauwelijks werd beïnvloed. Samen met deze praktische talenten vertoonde Norberts rijkbegaafde natuur echter ook een mysticisme dat in dit geval de oorzaak van een vergissing is geweest.

Summarium:

Ex fontibus brevibus rarisque de constructione ecclesiae atque monasterii Praemonstratensis deduci nihilominus potest Norbertum ultimis mensibus anni 1121 atque per totum annum 1122 magna cum industria laborasse ut voluntatem suam ad finem perduceret. Tota executio, a collectione reliquiarum et conductione operariorum Coloniae usque ad secundam dedicationem mense Novembri anni 1122, tamquam propositum optime deliberatum apparet. In electione loci constructionis tamen error commissus est situm palustrem non satis animadvertendo. Salvo hoc errore in initio officii sui aedificatoris Norbertus hic quoque, sicut in aliis suis negotiis, ingenium profert gubernationis, constantis voluntatis atque irrequietae properantiae ut exsequeretur quod in animo habebat. Hagiographi sine dubio recte iudicaverunt dicentes Norbertum, tamquam ducem natum, occasione alicuius calamitatis, sicut verbi gratia commotionis lapidis altaris, statim effectum contristrantem huius facti in communitate sua intellexisse, sed hoc factum industriae ipsius vix nocuisse. Una cum his talentis in rebus cottidianis, natura copiose ornata Norberti quoque inclinationem mysticam monstravit quae hic reapse causam erroris praebuit.

Mankevosstraat 71
B-1860 Meise

W.M. GRAUWEN, O. Praem.